

Ayrıca ibadetler, aile, ceza ve miras hukukuna dair görüşleri Muhsin Koçak tarafından Hz. Ömer ve *Fıkıhı* adlı doktora çalışmasında bir araya getirilmiş, diğer müctehidlerin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak dellilleriyle birlikte verilmiştir. Ceza hukuku sahasındaki görüşleri Rüveyî b. Râcih er-Rühaylî incelemiş, teşriî-deki metodu da Muhammed Biltâcî tarafından tahlil edilmiştir (bk. bibl.). Hz. Ömer'in sadece fikhî yönünü konu alan çok sayıda tez ve makale bulunmaktadır (bir liste için bk. *Mevsû'atü meşâdirî'n-nizâmî'l-İslâmî*, II, 48-49; III, 143-144).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Bulak 1302 → Kahire 1396, s. 25, 26-29, 45; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1359/1940, s. 422-427, 435; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1390-92/1970-72, VI, 68-69; IX, 385, 397-398; X, 61, 325, 381; XI, 257-258; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1395/1975, s. 74-75, 78-79; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 350; III, 218, 283, 287, 296; IV, 21-22; VI, 7; Belâzûrî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 267-268, 276; Vekî', *Ahbabü'l-kudât* (nşr. Abdülazîz el-Merâgî), Kahire 1947, II, 180; Taberî, *Târîh*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kalem), II, 252; IV, 188, 222; V, 22; Cessâs, *Ahikâmü'l-Kur'ân* (M. Sâdik Kamhâvî), Kahire, ts. (Dârü'l-Mushaf), I, 166; V, 166, 357-358; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Kahire, ts. (Dârü'l-mehâsin), IV, 206; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Kahire 1393/1973, s. 201; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyânî'l-ilm*, Kahire 1975, s. 318, 398-399, 417 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü aşhâbi'l-hadis* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1971, s. 87-89; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 179; V, 201; XII, 49; XVI, 63, 71; a.mlf., *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1371, I, 350; II, 107, 121, 133; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 6, 7, 8; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-muvakkı'în* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1973, I, 12, 54, 55, 62, 65, 67, 85-86, 130; II, 235-236; Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 139; Muhammed Biltâcî, *Menhecü 'Ömer b. el-Hattâb fî't-teşri'*, Kahire 1390/1970; M. Yûsuf Mûsâ, *Fıkıh-ı İslâm Tarihi* (trc. Ahmed Meylani), İstanbul 1973, s. 147, 148, 149, 151, 250-251; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996, s. 50-74, 96, 106, 125, 126; Hava Lazarus-Yafeh, *Some Religious Aspects of Islam*, Leiden 1981, s. 1-16; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir 1981, s. 162-178; Rüveyî b. Râcih er-Rühaylî, *Fıkıhü 'Ömer b. el-Hattâb muvâzenen bi-fıkıhî eşherî'l-muctehidin*, Beyrut 1403, I-III; Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkıhı* (doktora tezi, 1987), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *İslâm Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları*, Samsun 1997; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 30; Abdülcebbar er-Rifâî, *Mevsû'atü meşâdirî'n-nizâmî'l-İslâmî*, Kum 1417, II, 48-49; III, 143-144; Muhammed Muhammed el-Medenî, "Naazarâtün fî fıkıhî 'Ömer", *ME*, XXXI/1 (1959), s. 20-25; R. B. Serjeant, "The Caliph 'Umar's Letters to Abû Mûsâ al-Ash'ari and

Mu'âviya", *JSS*, XXIX/1 (1984), s. 65-79; M. Yûsuf Guraya, "Judicial System Under 'Umar' The Great", *JC*, LVIII/2 (1984), s. 97-135; Muhammed Hamidullah, "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat" (trc. Fahrettin Atar), *İlim ve Sanat*, IV/23, İstanbul 1989, s. 45-53; Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Konya 2006, s. 13-50.

MUHSİN KOÇAK

ÖMER b. ABDÜLAZİZ

(عمر بن عبد العزيز)

Ebû Hafs el-Melikü'l-Âdil
el-Eşecc Ömer b. Abdülazîz b. Mervân
b. Hakem el-Ümevî
(ö. 101/720)

Emevî halifesi
(717-720).

61'de (680) Medine'de doğdu. Babası Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân, annesi Hz. Ömer'in torunu Ümmü Âsım'dır. Çocukluğunun ilk yıllarını Medine'de dayılarının yanında geçirdi. Babası, küçük yaşta Kur'an'ı ezberleyen Ömer'i Medine'nin tanınmış âlimlerinden Sâlih b. Keysân'a emanet etti. Medine'de Enes b. Mâlik ve dayısı Abdullah b. Ömer başta olmak üzere pek çok sahâbiyi dinleme imkânı buldu. Ubeydullah b. Abdullah ile Saîd b. Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr gibi tâbiinin ilk tabakasına mensup âlimlerin derslerini takip etti. Daha sonra babasının yanına Mısır'a gitti ve ergenlik çağına ulaşınca kadar orada kaldı.

Babasının vefatı üzerine (86/705) Halife Abdülmelik tarafından Dimâşk'a çağrıldı. Burada halifenin kızı Fâtıma ile evlendi. 87 (706) yılında Hicaz valiliğine tayin edildi. Valilik merkezi Medine'deki ilk icraatı, şehrin on meşhur fakihıyla görüşüp meseleleri kendileriyle istişare ettikten sonra karara bağlayacağını bildirmek oldu. Yaklaşık yedi yıl süren valiliği sırasında beş defa hac emriği yaptı. Halife I. Velîd'in tâlimatıyla Mescid-i Nebevî'yi genişletti ve Resûlullah'ın namaz kıldığı diğer mescidler yeniletti. Irak Valisi Haccâc'ın uygulamalarını sert bir şekilde eleştirme görevinden azliyle neticelendi (93/712).

Valilikten alındıktan sonra Dimâşk'a giden Ömer zalim valileri eleştirmeyi Halife Velîd'in meclislerinde de sürdürdü. Velîd'in ardından halife olan Süleyman, kardeşi Velîd'in kendisini veliahtlıktan azletme teşebbüsüne karşı direnen Ömer'i danışmanları arasına aldı, oğulları ve kardeşleri bulunduğunda son hastalığı sırasında onu kendisine veliaht tayin etti. Ömer b. Ab-

dülazîz 99 (717) yılında Süleyman'ın ölümü üzerine halife ilân edildi. Bu önemli görevin kendisine bilgisi dışında verildiğini söyleyerek affını istediye de biat me-rasimine katılanların ısrarları üzerine görevi kabul etti (10 Safer 99 / 22 Eylül 717). Halifeliği İslâmî kurallar çerçevesinde yürütmeye çalışan Ömer b. Abdülazîz, uygulamalarında esas almak için Hz. Peygamber'in ve anne tarafından dedesi Hz. Ömer'in yönetimle ilgili karar ve icraatları hakkındaki belgeleri topladı. Meşhur âlimleri kendisine danışman seçti. Ayrıca çeşitli vilâyetlerdeki âlimlere mektuplar yazarak onların tavsiyelerini istedi.

Ömer b. Abdülazîz'in ilk icraatı İstanbul'u kuşatmakta olan Mesleme b. Abdülmelik'in ordusunu geri çağırarak oldu. Darend'e'yi tahliye edip halkını Malatya'ya yerleştirdi. 100 (718-19) yılında Bizans tarafından tahrip edilen Lazkiye şehrini yeniden inşa ve tahkim ettirdi. Bu arada Mâverâünnehir bölgesindeki fetih hareketini de durdurdu. Bununla birlikte sınırların korunması ve Bizans'a saldırı fırsatı verilmemesi için geleneksel yaz ve kış seferlerini devam ettirdi. Azerbaycan'a saldıran Türkler hezimete uğratıldı. Pireneler'i aşip Güney Fransa içlerinde ilerleyen ordular Toulouse şehrine kadar ulaştı.

Halife Ömer saraydaki lüks eşyaları beytül-mâle koydurması, köle ve câriyeleri âzat etmesi, halktan biri gibi yaşaması ve hutbelerde sadece halifeler için yapılan duayı halk için okunan umumi duaya çevirmesi gibi uygulamalarıyla Emevîler'in geleneksel saltanat görüntülerine son verdi. İlk dört halifeyi örnek alan bu davranışları sebebyle Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılan Ömer idarî, iktisadî ve içtimai sahalardaki icraatlarıyla da aynı çizgiyi devam ettirdi. İdarî alandaki icraatlarına halka zulmeden ve yolsuzluklara adı karışan valileri ve diğer memurları görevlerinden almakla başladı. Onların yerine hangi kabileden olduklarına bakmaksızın dindar ve dürüst yeni memurları tayin etti. Valilik, kadılık, vergi memurluğu görevlerini halifelikle birlikte dört temel esas kabul ederek özellikle kadılık görevine hukuk bilgisi yanın-da takvâsiyle temayüz etmiş âlimleri getirdi. Kötülüklerinden emin olunamayacağı gerekçesiyle çeşitli devlet dairelerinde çalışan gayri müslimleri görevlerinden uzaklaştırdı. Valilerin ticaretle uğraşmasını ve hediye almasını yasakladı. Halka mazlunun yanında olduğunu, memurlardan şikâyetçi olanların doğrudan kendisine başvurabileceğini bildirdi. Cuma gününü

mezâlim mahkemesi duruşmalarına ayırdı. İdam ve el kesme cezalarının kendisinden izin alınmadan uygulanmasını, suçlulara dayak atılmasını yasakladı. Hapishaneleri ıslah ederek suçluları işledikleri suçlara göre ayrı koşullara yerleştirdi.

Muâviye'den itibaren Emevî hânedanı mensuplarının ve devlet adamlarının gasbettikleri malların tesbitini ve hak sahiplerine iade edilmesini sağlamaya çalıştı. Muâviye tarafından Mervân'a iktâ edilen ve zamanla kendisine miras kalan Fedek arazisini sahipleri olan Ehl-i beyt mensuplarına iade etti. Önceki halifeler tarafından kendisine verilmiş diğer gayri menkulleri ve kıymetli eşyayı beytül mâle devretti. Hanımının mücevherlerini ve evindeki fazla eşyayı da beytül mâle koydurdu. Halifelik görevi karşılığında maaş almayı reddetti. Emevî hânedanı mensupları ve diğer devlet adamlarının haksız kazançlarının tesbiti için geniş kapsamlı bir çalışma başlatması ellerindeki malların alınmasına tahammül edemeyen yakınları tarafından tepkiyle karşılandı ve ölümle tehdit edildi. Ancak o bu tehditlere aldırma-dan bu uygulamayı ısrarla sürdürdü. Onun bu uygulamaya karşı çıkan yakınlarını Medine'ye gidip halifeliği şûra sistemine çevirmekle tehdit ettiği rivayet edilir (İbn Sa'd, V, 344).

İç barışa büyük önem veren Ömer b. Abdülazîz idareye muhalif gruplara karşı âdil bir yönetim uyguladı. Hulefâ-yi Râşidîn'in anlayışını ihya ederek din âlimlerinin ve halkın sevgi ve desteğini kazandı. Hz. Ali evlâdı ve Hâricîler'in de yönetimle barış içinde yaşamasını sağladı. Muâviye devrinden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'nin lânetlenmesi âdetini kaldırdı; onun evlâdına ve taraftarlarına karşı çok iyi davrandı, ellerinden alınan emlakı geri verdi. Hâricîler'le mücadelede de ikna yolunu benimseyip mecbur kalmadıkça silâh kullanılmasına izin vermedi. Kendileriyle çeşitli konuları tartışarak Yezîd b. Abdülmelik'in veliahtlığı hariç diğer bütün meselelerde görüşlerini onlara kabul ettirdi. Kaderiyye görüşünü benimseyenlerle ilmî münazaralara girişip liderleri Gaylân ed-Dımaşkı'yi ikna etmeyi başardı. Mu-taassıp Kaderiyye taraftarlarını ülke dışına çıkarmakla yetindi.

Ömer b. Abdülazîz, Emevîler'in ilk dönemlerinden itibaren ikinci sınıf müslüman muamelesi gören mevâlîyi Arap asıllı müslümanlarla eşit kabul etti. Gayri müslimlerin idare ve müslümanlar aleyhindeki şikâyetlerine kulak vererek haksız yere ellerinden alınan kiliselerini, evlerini ve di-

ğer mallarını iade etti ve mağduriyetlerini giderdi. Yaşlı ve muhtaçlara hazine-den tahsisat ayırdı. Ülkesindeki gayri müslimlerin ihtidâsı için büyük gayret sarfetti, davet mektupları ve tebliğ heyetleri göndererek onları İslâm'a çağırdı. Berberî kabilelerinin tamamı onun gayretleriyle müslüman oldu. Horasan ve Mısır halkı kitleler halinde İslâm'a girdi. Mâverâünnehir'de bazı mahallî hükümdarlar halklarıyla birlikte İslâmiyet'i kabul ettiler. Hindistan hükümdarlarından birkaçı onun davetine uyup halklarıyla birlikte müslüman oldular.

Malî alanda yaptığı düzenlemelerle de dikkat çeken Ömer b. Abdülazîz başarılı bir vergi reformu gerçekleştirdi. Fethedilen toprakların müslümanların ortak mülkü olduğu düşüncesinden hareketle 100 (718-19) yılından itibaren haracı arazilerin satışını yasakladı. Önceden müslümanlara satılmış olan bu nevi araziler için toplam vergisi olarak haraç, mahsulünden de öşür vergisi olmak üzere iki vergiyi birden aldı (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, s. 169-176). Cizye ile ilgili önemli bir düzenleme yaptı. Emevî valileri, zimmîler arasında ihtidâ hareketinin hızlanması üzerine devlet in cizye geliri azaldığı için mevâlîden de cizye almaya başlamışlardı. Ömer b. Abdülazîz müslüman olmanın cizyeyi düşürdüğünü vurgulayarak mevâlîden alınan bu vergiyi kaldırdı. Ayrıca zimmîlerden ruhban sınıfını ve cizye ödemekte zorlananları geçici süreyle cizyeden muaf tuttu.

Bunun yanı sıra dinî bir esasa dayanan bütün vergileri kaldırdı. Mandaların ve madenlerin zekâtı ve gümrük vergisiyle ilgili yeni düzenlemeler yaptı. Deniz ticaretini ve tarımı teşvik etti, sulama işlerine önem verdi. Ziraatı geliştirmeleri için zimmîlere cizye muafiyeti tanıdı. Vergilerin öncelikle mahallî ihtiyaçlarda harcanmasını sağladı. Yeterli geliri olmayan bölgelere yardımda bulundu. Malî sistemde yaptığı düzenlemelerle güçlenen devlet hazinesini savaş yapmak veya isyanları bastırmak için değil halkın refah düzeyini yükseltmek için kullandı. İlk İslâm tarihçileriyle bazı şarkiyatçılar, sadece iki buçuk yıl sürmesine rağmen onun döneminde büyük bir maddî kalkınma olduğu konusunda birleşirler. Kendisine karşı sevgi ve güven duyan mükellefler zekâtlarını ve vergilerini ödemede duyarlı davrandıkları için halkın refah seviyesi yükseldi. Ticaretle uğraşanlar dışında herkese yeterli miktarda maaş bağlandı ve böylece ülkede muhtaç kimse kalmadı. Zekâta muhtaç müslümanların sayısının azalması sebebiyle

le artan zekât ve vergi gelirlerinin bir kısmı esirleri kurtarmak, borçlulara yardım etmek, fakir bekârları evlendirmek için kurulan yardım fonlarına aktarıldı. Fakirler ve yolcular için aşevleri, işlek yollar üzerinde yolcuların bir gün ücretsiz olarak kalabilecekleri konaklar inşa edildi. Aden'de bir cami, Misis'te bir cami ve bir sarnıç yapıldı. Emevîler döneminin başında terkedilen İslâmî yönetim anlayışını yeniden uygulamaya koyan Ömer b. Abdülazîz, 20 veya 25 Receb 101 (5 veya 10 Şubat 720) günü Humus'a bağlı Deyrsem'ân'da vefat etti. Bazı kaynaklarda Abdülmelik evlâdı tarafından zehirletilmesi sonucu öldüğü kaydedilir (Taberî, VI, 556). Abdülmelik'in kızı Fâtıma dışında üç hanımla daha evlendiği ve yirmi civarında çocuk sahibi olduğu rivayet edilir.

Adaletiyle Hz. Ömer'e, zühd ve takvâsıyla Hasan-ı Basrî'ye, ilim bakımından Zührî'ye benzetilen Ömer b. Abdülazîz halifeliği sırasında çok sade bir hayat sürmüş, saraylarda oturmayıp Halep civarındaki Hunâsıra'ya yerleşerek zamanının çoğunu orada geçirmiş, resmî ve sivil heyetleri genellikle orada kabul etmiştir. Kamu mallarını yetim malına benzetir ve beytül mâli kendisine bırakılan bir emanet kabul ederdi. Hazinesiden maaş almadığı gibi şahsî işlerini yürüttüğü sırada devlete ait mu-mu dahi kullanmadığı kaydedilir.

Ömer b. Abdülazîz aynı zamanda çok hadis rivayet eden güvenilir bir hadis râvisi, seçkin bir fakih, dirayetli bir kelâm âlimidir. İbnü'l-Bâgandî onun rivayet ettiği hadisleri *Müsned*'inde derlemiştir. Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ömer'in tâbiîn neslinden Ehl-i sünnet kelâmcılarının ilki olduğunu ve Kaderiyye'ye reddiye mahiyetinde bir risâle yazdığını söyler (*Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 289). Ebû Nuaym onun bu konudaki bir mektubunu nakletmektedir (*Hilye*, V, 346-353). Ömer b. Abdülazîz sahih hadislerin tedvini yolundaki faaliyetleri resmen başlatarak sünnetin derlenmesinde de önemli bir görev ifa etmiş, Zührî onun emriyle derlediği hadis mecmualarını çoğaltıp çeşitli bölgelere göndermiştir. Süryânîce bazı tıp kitaplarını Arapça'ya tercüme ettirdiği de bilinmektedir.

Ömer b. Abdülazîz'in hayatı ve faziletlerine dair birçok eser yazılmıştır (bk. bibl.). Nusayb b. Rebâh da onun için methiye ve mersiyeler kaleme almıştır. Barthold 1920'de yayımlanan makalesinde onun şahsiyeti hakkında yeni fikirler ortaya atmıştır ("Chalif Omar II: Protivorečivje izvestija o jeho ličnosti", *Christianskij Vostok*, VI, 203-

234). *Mevlüt Koyuncu İkinci Hazreti Ömer* (İstanbul 1996), Mervân Ali Muhammed el-Kaddûmî *es-Siyâsetü'l-idâriyye fî 'ah-di 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (1403, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) ve Muhammed b. Sa'd b. Şu-kayr *Fıkhü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (1407, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye [Riyad]) adıyla birer doktora tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1382, s. 21, 117, 127-137, 150-153; İbn Abdülhakem, *Siretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (nşr. M. Revvâs Kal'acî), Halep, ts. (Mektebetü Rebî); Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Kitâbü'l-Envâl* (nşr. Muhammed İmâ-re), Beyrut 1409/1989, s. 121-125, 169-176, 382-383; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 330-408; Halîfe b. Hayât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 317-322; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), VIII, 125-218; a.mlf., *Fütâh* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' – Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 22, 43-47, 58, 91, 169, 181, 599; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 301-310; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 546-578; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Meynard), V, 397, 412, 416-453; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 48-55; Âcurrî, *Ah-bârü Ebî Hafş 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (nşr. Abdul-lah Abdürrahîm Useylân), Beyrut 1979; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, s. 289; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 253-353; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XLV, 126-274; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Siretü ve menâkıbü 'Ömer b. 'Abdil'azîz* (nşr. Naîm Zer-zûr), Beyrut 1984; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 367; ayrıca bk. İndeks; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 114-148; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Suku-tu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 124-147; İmâdüddin Halîl, *Ömer b. Abdülazîz Dönemi ve İslâm İnkılâbı* (trc. Ubeydullah Dalar), İstanbul 1984; Mâcide Faysal Zekerîyyâ, *'Ömer b. 'Ab-dil'azîz ve siyâsetühü fî reddi'l-mezâlim*, Mekke 1407/1987; Abdülazîz Dürî, *İslâm İktisat Ta-rîhine Giriş* (trc. Sabri Orman), İstanbul 1991, tür.yer.; Abdüsettar eş-Şeyh, *'Ömer b. 'Abdil'a-zîz*, Dimaşk 1992; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Halife-tü'r-râşidü'l-'âdil 'Ömer b. 'Abdil'azîz*, Dimaşk 1992; Ahmed Ağırakça, *İslâm'da İlk Tecdid Ha-reketi ve Ömer İbn Abdülazîz*, İstanbul 1995; İf-fet Visâl Hamza, *Siretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz*, Beyrut 1998; Muhammed b. Müşebbib el-Kah-tânî, *İdâretü 'Ömer b. 'Abdil'azîz*, Mekke 1418; Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 81-84, 114 vd.; A. Jeffery, "Ghevond's text of the Correspondence between 'Umar II and Leo III", *Harvard Theological Review*, XXXVII, Cam-bridge 1944, s. 269-332; İzzeddin Cessûs, "Siyâ-setü 'Ömer b. 'Abdil'azîz el-Hâricîyye ve mevkı-fü ticâhi ve ehli'z-zimme", *el-İctihâd*, sy. 28, Bey-rut 1416/1995, s. 15-49; H. A. R. Gibb, "The Fis-cal Rescript of 'Umar II", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 1-16; K. V. Zetterstéén, "Ömer", *İA*, IX, 462-465; P. M. Cobb, "'Umar (II) b. 'Abd al-'Azîz", *EP* (İng.), X, 821-822.

İSMAİL YİĞİT

ÖMER b. ALİ

(bk. KÂRİÜLHİDÂYE).

ÖMER AVNÎ EFENDİ

(bk. AVNÎ ÖMER EFENDİ).

ÖMER CAMİİ

(bk. KUBBETÜ's-SAHRE).

ÖMER DEDE SİKKÎNÎ

(ö. 880/1475)

Bayramî Melâmîliği'nin piri.

Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kendisinden bahseden kaynaklarda adı ve nereli olduğu konusunda bazı çe-lişkili ifadeler yer alır. Hayatına dair bilgi veren en eski kaynak olan Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-ışk*'ında ismi Sul-tan Âmir Dede şeklinde kaydedilmektedir. Askerî onun halk arasında Bıçakçı Emîr Dede olarak tanındığını belirtir (Erünsal, s. 201-202). *Mir'âtü'l-ışk*'tan kısa bir süre sonra yazılan Kefevî'nin *Ketâ'ibü a'lâ-mi'l-ahyâr*'ında ise Emîr Sikkîni diye anıl-maktadır (vr. 361^{a-b}). Kendisinden Ömer is-miyle ilk defa bahseden Taşköprizâde'nin onunla ilgili verdiği bilgi Hacı Bayrâm-ı Ve-lî'nin halifesi olmasından ibarettir (eş-Şe-kâ'ik, s. 77). Taşköprizâde'nin eserine ya-zılan zeyillerde ve diğer kaynaklarda da Ömer ismi kullanılmıştır. Ancak eski kay-naklarda Ömer isminin yer almaması asıl adının Ömer olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu isim muhtemelen asıl adının bilinmemesi, Hz. Hüseyin soyundan geldiğini vurgulayan "emîr" (seyyid) unva-rının Ömer şeklinde telaffuz edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Onun nereli oldu-ğu konusunda da kesin bilgi yoktur. *Mir'â-tü'l-ışk*'ta Göynük'te doğduğu ifade edi-lirken (Erünsal, s. 201) *Ketâ'ib*'den itiba-ren kaynaklarda Bursalı olduğu kaydedil-mektedir. Bıçakçılık mesleğini benimsedi-ğinden "Sikkîni" (bıçakçı) unvanıyla tanın-dığı kaydedilmekteyse de Bayramî-Melâ-mî geleneğinde bu konuda farklı bir ina-nış mevcuttur. Buna göre Hacı Bayrâm-ı Veli'nin, kaç müridi bulunduğunu II. Mu-rad'a bildirmek üzere müridlerini kurban etmek için topladığına ve bu toplantı es-nasında sadece bir erkekle bir kadının Ha-cı Bayram'a tam teslimiyetle bıçağın altına boynunu uzattığına dair menkıbede sözü edilen şahsın Ömer Dede olduğu belirtilir (Fazlullah Rahîmî Efendi, s. 47-48). Ömer Dede'nin ilk tasavvuf terbiyesini Bursa'da iken Somuncu Baba'dan (Hamîdüddin Ak-sarâyî) aldığı rivayet edilmektedir. Şeyhi-

nin ölümünden sonra halifesi Hacı Bay-râm-ı Veli'ye intisap etmiş, seyrü sülûkü-nü onun yanında tamamlamıştır. Hüseyin Vassâf, Ömer Dede'nin silsilesini Akşem-seddin'e ulaştırıp onun terbiyesinde yeti-ştiğini öne sürmekteyse de kaynaklar onun Hacı Bayrâm-ı Veli'nin halifesi olduğu ko-nusunda hemfikiridir.

Hacı Bayrâm-ı Veli'nin ölümünün ardın-dan Göynük'e yerleşen Ömer Dede'nin adı, Hacı Bayrâm-ı Veli'nin gerçek halifesinin kim olduğu konusunda o dönemde yaşan-dığı rivayet edilen tartışmalarda ön plana çıkar. Akşemseddin'e dair yazılan menâ-kubnâmede ve daha sonraki bazı kaynak-larda Hacı Bayrâm-ı Veli'nin birinci halife-si Akşemseddin olarak gösterilir (Enîsî, s. 140). Kefevî'nin eserinde ve Bayramî-Melâ-mî kaynaklarında ise Hacı Bayram'ın asıl halifesinin Ömer Dede olduğunu ispata ve Hacı Bayrâm-ı Veli'nin hayatta iken bu yön-de bazı işaretler verdiğine yönelik çeşitli menkıbeler anlatılmaktadır. Vahdet-i vü-cûd anlayışını benimsemiş olan Ömer De-de ile şeriata sıkı sıkıya bağlı klasik zühdî tasavvuf anlayışına mensup Akşemseddin arasında geçtiği rivayet edilen iki menkıbe bir anlamda iki farklı tasavvuf anlayışını yansıtmaktadır. Bunlardan ilki *Ketâ'ib*'-de nakledilmektedir (vr. 361^a). Buna göre Hacı Bayrâm-ı Veli'nin ölümü yaklaşınc-a kimi halife tayin edeceğini öğrenmek is-teyen müridleri şeyhin etrafında toplanır. Bu sırada Emîr Sikkîni oda kapısının yanın-da ayakta durmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Ve-lî bir ara gözlerini açıp, "Emîr, su getir!" diye seslenir. Müridlerin hemen hepsi sey-yid olduğu için biri giderek suyu getirir. Ancak Hacı Bayrâm-ı Veli getirilen suyu içmeyip önündeki meyve tabağına döker ve tekrar su getirilmesini ister. Bu defa di-ğer bir mürid su getirir. Fakat Hacı Bay-râm-ı Veli üçüncü defa su ister. Akşem-seddin kapının yanındaki Emîr Sikkîni'ye su getirmesini söyler. Emîr Sikkîni suyu getirince Hacı Bayrâm-ı Veli bu defa suyun bir kısmını içer ve geri kalanını Emîr Sik-kîni'ye vererek, "İç ki emniyyet-i kübrâya nâil olasin" der; Emîr Sikkîni de bardakta kalan suyu içer. Bu menkıbe, başlangıçta iki defa suyu getiren suretiyle biraz de-ğiştirilerek La'fîzâde Abdülbâki tarafından da kaydedilmiştir (*Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye*, vr. 132^{a-b}). Ancak gerek *Mir'â-tü'l-ışk*'ta gerekse daha sonraki dönem-lerde Ömer Dede'den bahseden kaynak-larda bu hususta herhangi bir bilgi yok-tur. Sâdık Vîcdânî, *Ketâ'ib*'den naklen bu olayı zikrettikten sonra Melâmî kaynakla-